

G'ARB VA ROSSIYADA ERKAK VA AYOLNING KOMMUNIKATIV XATTI-HARAKATLARINING XUSUSIYATLARINI O'RGANISH TARIXI

Genjekaraeva Saltanat Adilxaovna,
Doktorant, Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti
e-mail: ghostgirl@inbox.ru

Annotatsiya:

Maqolada G'arb mamlakatlari va Rossiya tilshunosligida gender kommunikativ xulq-atvorini o'rganish bo'yicha ishlar haqida umumiy ma'lumot berilgan. Asarlar xronologik tartibda tasvirlangan: maqola eng qadimgi sodda-lingvistik kuzatishlardan tortib, xorijiy tilshunoslikdagi erkaklar va ayollarning nutq xatti-harakatlari bo'yicha zamonaviy ilmiy tadqiqotlargacha bo'lgan davr ko'rsatilgan. Muallif gender muammosining tarixini aks ettirishga harakat qilgan.

Kalt so'zlar: gender, ayol va erkaklarning nutqiy xulq-atvori, G'arb tilshunoslari, Rossia tilshunoslari.

Aksariyat mamlakatlar, shu jumladan G'arb mamlakatlari madaniyatida erkaklar va ayollar o'zini qanday tutishi va o'zini qanday tutishi kerakligi haqida chuqur o'rnashgan e'tiqodlar saqlanib qolgan. Bularning aksariyati so'zlashuv tarzimizga asoslanib, "xalq tilshunosligi" sohasiga aylangan. Bu e'tiqodlar yigirmanchi asrning boshida mashhur bo'lgan ko'p sonli etiket kitoblari bilan tasvirlangan. "Ayol kitobi: Ayol bilishi kerak bo'lgan hamma narsani o'z ichiga oladi" (Jek va Strauss, 1911) kabi kitoblar odamlarning ayollardan o'zini qanday tutishi kerak deb o'ylashganini aniq ko'rsatib beradi. Bu kitoblarni o'rganar ekanmiz, bunday kitoblarning maqsadi ayollarning xulq-atvoriga ta'sir qilish ekani ayon bo'ladi, chunki "erkaklarning xulq-atvori an'anaviy ravishda me'yor sifatida qabul qilingan va alohida maslahat va e'tiborga muhtoj emas". (Goddard va Patterson 2000: 49) 1920-yillarda ayollar nutqi normaga to'g'ri kelmaydi va hattoki nuqsonli deb hisoblangan va Jespersen (1922) kabi mualliflar tomonidan erkak va ayol nutqidagi farqlarni erta tahlil qilishi bu ko'z-qarashlarni mustahkamlagan. Jespersenning takidlashicha, ayollar nutqi nafisroq, qo'pol va qo'pol so'zlarni kamroq ishlatadi, ixtirochi emas, agar erkaklar ayol nutqi uslubi bilan chegaralanib qolishga majbur bo'lsalar, tezda zerikish holatiga tushib qolishgan bo'lardi deydi. (Jespersen 1922) Bu qarashlar ayollarning lingvistik jihatdan erkaklarnikidan pastroq deb hisoblanishini aniq ko'rsatib turibdi.

Asta-sekin yigirmanchi asr davomida, qisman ayollarning urushdagi roli tufayli, ayollarning o'ylash tarzi o'zgarib boshladi, bu esa oltinchi va yetinchi yillardagi jinsiy inqilobga olib keldi. Bu ayollar tilini qayta ko'rib chiqishga va bu kabi qarashlardagi tengsizlikni muhokama qilishga olib keldi. Tadqiqotchilar til va undagi tengsizliklarni batafsil o'rganishni boshlaganlarida, ayollarning "g'ayritabiiy" yoki "past" nutq uslublariga ega ekanligi haqidagi bu qarashlar o'zgarib boshladi. Lakoffning (1975) muhim maqolasi, birinchi navbatda, tilni kuzatishga asoslangan bo'lsa-da, ayollar va erkaklar tili o'rtasidagi farqlarni muhokama qiladi va ularni aberratsiyalar emas, balki farqlar sifatida ko'radi. Ushbu kuzatishlar ushbu da'volarni

o'rganishga intilgan bir qator maqolalarga olib keldi. Buning bir qismi erkaklarning ayollar ustidan hukmronligi to'g'risida bahs-munozaralarga aylandi, chunki folklorshunoslikning e'tiqodlari ma'lum darajada rad etildi, chunki erkaklar ayollarga qaraganda ko'proq gapiradi va suhbatda bir necha jihatdan hukmronlik qiladi, masalan:

«erkaklar ayollarning gapini ko'roq bo'ladi (Zimmerman and West 1975; Eakins and Eakins 1976; West & Zimmerman 1983; West 1984) va ular ayollarga qaraganda ko'proq gapiradi (Swacker 1975; Eakins and Eakins 1976) Ma'lum bo'lishicha, aralash jinsdagi suhbatlarda erkaklar tanlagan mavzulari ko'proq davom ettiriladi, ayollar esa "qo'llab-quvvatlovchi" rol o'ynaydi (Fishman 1978, 1983, Leet-Pellegrini 1980)" (Swann J. Coates va Cameron 1989: 123) Bu davrda ayollar va erkaklar foydalanadigan grammatik tuzilmalardagi farqlar o'rganildi, shu bilan bir qatorda an'anaviy lingvistik ko'z qarashlar o'rganib chiqildi: masalan, ayollar erkaklarga qaraganda muloyimroq (Brown 1980), kamroq qo'pol atamalarini qo'llaydi (Gomm 1981) va ularning tili standart ingliz tili yaqinroq . (Milroy and Margrain 1980, Cheshire 1982) Ushbu tadqiqotlar sanalaridan ko'rinib turibdiki, yetmishinchi va saksoninchi yillarning boshlarida katta hajmdagi muhim ishlar amalga oshirilgan. O'shandan beri Tannen (1990) kabi sharhlovchilar erkaklar hukmronligi haqidagi oddiy masaladan tashqariga chiqib, bu bahsni rivojlantirishni davom etyabti. Endi ular jinsidan qat'i nazar, turli so'zlovchi uslublarini va reaksiyalarni batafsil o'rganishmoqda, har bir jins vakili gapiruvchi sifatida o'zidan va tinglovchidan nima kutishi kabi masalalar olimlar diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Xorijiy mamlakatlarda bu boradagi tadqiqotlar davom etmoqda.

Agar biz Rossiyada gender kommunikativ xulq-atvorini o'rganish haqida gapiradigan bo'lsak, ular 20-asrning 80-yillari oxiri - 90-yillarning boshlarida amalga oshirila boshlandi.

So'nggi yillarda muloqotning gender jihatiga bo'lgan qiziqish ortib borayotganini ko'rsak bo'ladi. Bir qator ishlar ijtimoiy jarayonlar va gender munosabatlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi (Kopaneva 2003; Kirillina 1999). Gender aloqasi mexanizmlarini, uning tuzilishi va zamonaviy jamiyatdagi rolini o'rganish quyidagi xulosaga kelishimizga imkon beradi: "... jamiyatning ijtimoiy rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, unga xizmat qiluvchi tilda jins bo'yicha farqlanish shunchalik kam namoyon bo'ladi" (Kopaneva 2003).

Gender muammolarining dolzarbligi bilan bog'liq holda zamonaviy tilshunoslikda lingvistik tadqiqotlarning fundamental tamoyillari, tilshunoslar va genderologlarning tadqiqotlarining uslubiy asoslari Kirilina (1999, 2001, 2002), Kubryakova (1994), Xaleeva (2000, 2001), Kamenskaya (2002) va boshqa olimlar asarlarida bayon etilgan.

Tilshunoslar va genderologlarning ishlarini umumlashtirishga harakat qilib, E.A. Kartushina zamonaviy gender tilshunosligining uchta yo'nalishini nomlaydi (Kartushina 2003). Uning tasnifi tilshunos tomonidan modellashtirish predmetini aniqlashga asoslanadi. Yo'nalishlar o'zaro bog'liq:

1. Sotsiolingvistik gender tadqiqotlari erkak va ayolning kommunikativ xulq-atvorining janr jihatidan o'ziga xosligini va mavzularini aniqlashga qaratilgan. Ushbu yo'nalishning maqsadi erkaklar va ayollarning kommunikativ xatti-harakatlarini modellashtirishdir.
2. Psixolingvistik gender tadqiqotlari jamoaviy ongda "erkaklik" yoki "ayollik" bilan bog'liq bo'lgan assotsiatsiyalar to'plamini, gender kontseptual sohasini modellashtirish istiqbolini aniqlaydi.

3. Lingvomadaniy gender tadqiqotlari tilda qurilgan erkaklar va ayollar bilan bog'liq tushunchalarni o'rganishga qaratilgan.

Asarlarning aksariyati erkaklar va ayollarning kommunikativ xatti-harakatlarining xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan.

Tadqiqotchilarning diqqat markazida nutq so'zlovchining shaxsiyati va nutq xatti-harakati bo'ldi (Morozova 2002; Polyakova 2002). Psixolingvistik eksperiment natijasida ayol va erkak tinglovchilar tomonidan gapiruvchiga va matnga qo'yiladigan "gapiruvchining makrofaktori" va "matnning makrofaktori" (Polyakova 2002) sifatida belgilangan talablar to'plami tasvirlangan.

Erkaklar va ayollar o'rtasidagi muloqotning tematik yo'nalishi va aloqa jarayonida ifodalangan materialning leksik tarkibining xarakterli xususiyatlari T.V. Gomon tarafidan o'rganilgan. Olimning qayd etishicha, ayollar nutqi majmuasi pazandachilik, moda, ta'lim-tarbiya mavzularidan iborat; erkaklar jihozlarni ta'mirlash, sport yangiliklari (Kirilina).

Tadqiqotchilar sud ekspertizasi uchun faktlarni topish uchun erkaklar va ayollarning yozma matnlarini tahlil qilish asosida taqdimotning tafsilotlarini, ayollar matnlarida haddan tashqari tavsiflash va erkaklar matnlarida umumlashtirishni qayd etadilar (Kirilina 1999, 60-bet).

Zemskaya, M.M. Kitaigorodskaya, N.N. Rozanov ayollar va erkaklar nutqi o'rtasida keskin "o'tib bo'lmaydigan" chegaralar yo'qligini ta'kidlaydi. Ular aniqlagan erkak va ayol nutqining xususiyatlari foydalanish tendentsiyalari, birinchi va ikkinchi darajali alomatlar sifatida qayd etilgan (Kirilina 2001).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Brown, P. (1980) "How and Why Are Women More Polite: Some Evidence from a Mayan Community." In Coates (ed.) (1998)
2. Cheshire, J. (1982) Variation in an English Dialect: A Sociolinguistic Study. Cambridge University Press.
3. Goddard A. & L.M. Patterson (2000) Language and Gender The Eihosha LTD
4. Jack F.B. and R. Strauss (1911) The Woman's Book: Contains Everything a Woman Ought to Know T.C. & E.C. Jack, London
5. Jespersen, O. (1922) Language: It's Nature, Development and Origin Allen & Unwin, New York.
6. Milroy, L. and S. Margrain (1980) "Vernacular Language Loyalty and Social Network." Language in Society, 9, 43-70.
7. Lakoff R. (1975) Language and Women's Place Harper and Row, New York.
8. Swacker, M. (1975) "The Sex of the Speaker as a Sociolinguistic Variable." In B. Thorn and N.Henley (eds) (1975)
9. Swann J. "Talk Control: an illustration from the classroom of problems in analysing male dominance of conversation." In Coates and Cameron (eds.) (1989)
10. Tannen (1990) You Just Don't Understand. Women and Men in Conversation. Ballantine Books.
11. West, C. (1984) "When the Doctor is a 'lady': Power, Status and Gender in Physician-Patient Encounters" Symbolic Interaction 7: 87-106.

12. West, C. and Zimmerman, D. (1977) "Women's Place in Everyday Talk: Reflections on Parent-Child Interaction." In Coates (ed.) (1998)
13. Zimmerman D. and C. West (1975) "Sex Role, interruptions and silences in conversation.," In B. Thorne and N. Henley (eds.) (1975)
14. Каменская. О.Л. Гендергетика -наука будущего/ О.Л. Каменская Гендер как интрига познания: сб.науч.тр./Москв. гос. линг. ун-т.- М.: Рудомино, 2000.- С.13-19.
15. Картушина, Е.А. Гендерные аспекты фразеологии в массовой коммуникации: Автореферат дисс.канд.фил. н. /Е.А. Картушина .-Ижевск, 2003.
16. Кирилина А.В. Женский голос в русской паремиологии / А.В. Кирилина//Женщина в российском обществе.-1997.-№3.-С.23-26
17. Кирилина, А.В. Категория «гендер» в языкознаний/ А.В. Кирилина //Женщина в российском обществе.-1997.-№2.- С.15-20.
18. Кирилина А.В. Гендер: Лингвистические аспекты / А.В.Кирилина М.: Институт социологии РАНН, 1999.
19. Кирилина А.В. Особенности и тенденций развития гендерных исследований в российской лингвистике /А.В.Кирилина// Гендер: язык, культура, коммуникация: Доклады Втор.Межд.Конф.-М.,-2001.-С.32-47.
20. Копанева, Т.Г. Гендерный аспект языка и коммуникации (социально-философский анализ): Автореферат .канд.филос.н. / Т.Г.Копанева.-Ростов-на-Дону, 2003.
21. Кубрякова, Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма.../Е.С.Кубрякова // Вопросы языкознания.-1994.-№4.-С.-26-34.
22. Морозова О.Н. гендерная лингвистика и описание языковой личности// Язык и национальное сознание : сб. науч. ст. / Воронеж.гос.ун-т.- Воронеж, 2002. Вып.3.- С.74-80.
23. Полякова Е.К. Экспериментальное изучение гендерного риторического идеала /Е.К. Полякова // Культура общения и её формирование: Мат-лы IX Регион. науч.-метод.конф.- Воронеж 2002.- Вып.9.- С.76-82.
24. Халеева, И.И. Гендер как интрига познания/И.И.Халеева// Гендер как интрига познания: сб.науч.тр./Москв. гос. линг. ун-т.- М.: Рудомино, 2000.- С. 9-18.
25. Халеева И.И. Гендер в теорий и практике обучения межъязыковой коммуникации/И.И. Халеева // Гендер: язык, культура, коммуникация: Доклады Вто. Межд.конф. -М.,2001.-С.7-11.